

“ТАЗКИРАИ ШУАРО” ҚЎЛЁЗМА НУСХАЛАРИДА “АСАРНИНГ ЁЗИЛИШ САБАБИ” ҚИЁСИ

*Дўстова Сурайё Савроновна
ЖДПИ катта ўқитувчиси*

Ҳасанмурод Муҳаммад Амин ўғли шоирнинг тўлик исми, Лаффасий унинг адабий тахаллусидир. У Хивада “1880 йил, яъни ҳижрий 1299 ҳижрийда моҳи шаволнинг бирланчи намоз жума кунининг тилуиндин бир соат муқаддам таваллуд топиб, ота тарбиясида камолга етишиб, эски диний мактабларда ўқиб, хат саводли бўлгач, диний мадраса ичра бирон хизматда бўлган ҳолда анчагина хизмат натижасида ул Лаффасий тахаллус қилиб “Камкор ул ушшоқ” исмлиқ бир девон асар тасниф қиладур”[3.103а].

Лаффасий тарих илмига қизиққанлиги сабабли “Гулшани саодат”, “Хива воқеалари”, “Хоразм тарихий материаллари”, “Хива осори атиқа тарихлари”, “Хоразм мамлақати ва ҳудудлари” номли асарларини ёзиб қолдирган бўлса, лирик шоир сифатида “Комкор-ул-ушшоқ” девони ва “Меҳр-муҳаббат” номли шеърый достони, тазкиранавис сифатида эса “Тазкираи шуаро” асарини мерос қолдирган.

Ҳасанмурод Лаффасийнинг “Тазкираи шуаро” асари Хива адабий муҳити доирасида ижод қилган олтмишга яқин қаламкашларнинг ҳаётгий йўли ва ижодий мероси тўғрисида бошқа ёндош манбаларда мавжуд бўлмаган қимматли маълумотларни қамраб олганлиги билан аҳамиятга эга.

Асарнинг қўлёзмалари Ватанимизнинг турли қўлёзмалар фондларида сақланиб келинмоқда. Ҳозирда биз тазкиранинг тўртта қўлёзма нусхасини асосий манбалар сифатида қиёсий аспектда тадқиқ этмоқдамиз. Тадқиқотимиз объекти сифатида олинган “Тазкираи шуаро”нинг ЎЗР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида сақланаётган 9494, 11499, 12561 рақамли қўлёзма нусхалари ва ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейидаги 213 рақамли қўлёзма нусхаси турли йилларда кўчирилган.

Тазкиранинг қўлёзма нусхаларини ўрганишимиз жараёнида асарнинг ёзилиш сабабида ҳам фарқлар борлигининг гувоҳи бўлдик. 11499 рақамли қўлёзма ва Бобожонов нашри ҳамда Анвар Отабоев нусхаларида дебоча, сўз боши йук, асар Муниснинг ҳаёти ва ижодидан бошланиб кетган. 12561 ва №9494 рақамли қўлёзма нусхаларда эса бир хил дебоча (хамд) келган. Сўнгра асарнинг ёзилиш сабаби 12561 рақамли қўлёзмада 26 байт назм орқали куйидагича бошланган:

Тушуб бошимға бир кун онча савдо,
Ёғибон дамбадам минг турли ғавғо[3.5а].

12561 рақамли нусхадаги назмда берилган адибнинг қўлёзмани ёзишдан мақсади 213 рақамли қўлёзмада ҳам айнан мавжуд, бироқ у 26 байт эмас, балки 28 байтдан иборат. 213 рақамли қўлёзманинг бошида берилган бир байт 12561 рақамли нусхада берилмаган:

ايا دوست صادق سيزكه حاليم
گى سيزكه ديوركه يوق مجاليم [4.16]

Шунингдек, охирида берилган бир байтдан аввалги байт ҳам 12561 рақамли қўлёзма нусхада берилмаган:

منى محزون كونكل افكار دورمن
غمى كلفت بيله هم ياردورمن [4.26]

Бу асарнинг назмда берилган ёзилиш сабаби С. Самандарованинг “XX аср ўзбек тазкиралари” [1.13.15] номли диссертациясининг 13-15-бет ва 53-54-бетларида ҳамда “Лаффасий тазкираси ва унинг қўлёзмалари” [2.26] рисоласининг 26-бетида 213 рақамли қўлёзма нусхадан кирилл ёзувига ўгирилган ҳолатда берилган, бироқ юқорида берилган байтлар ҳақида ҳеч бир нарса ёзилмаган

213 қўлёзма нусхадан С. Самандарова кирилл ёзувига ўгирганда баъзи сўзлар хато ўқилган:

С. Самандаровада:

Аё, дўсти содиқ, сизга ҳолим
Ки, сизга айурға йўқ мажолим. (13-53-бет)

213 қўлёзмада:

ايا دوست صادق سيزكه حاليم
گى سيزكه ديوركه يوق مجاليم [4.16]

С. Самандаровада:

Бу кун айла китоб онча шеърлар,
Ки, шеърлар санга ёри бўлурлар. (14-54-бет)

213 да ва №12561 да:

بو كون ايلا كتابت آنچه شيعرلار
[4.2a , 3. 56].

С. Самандаровада:

Бу Хоразм ичра ўткан онча шоир,
Ки жаъм айла аларни санга моҳир. (54-бет)

213 ва №12561 да:

بو خوارزم ايجرا اوتكان آنچه شاعر
[4.26 , 3.56] كى جمع ايله آلارنى سنكه ماهر

С. Самандаровада:

Аларни бир китоб айла сан
Бериб равнақ аларга он қадар сан. (54-бет)

213 ва 12561 да:

Оларни бир китобат айлагил сан
Бериб равнақ оларга он қадар сан [4.26, 3.56]

آلارنى بر كتابت ايله كيل سن

Олима С. Самандарова бизнингча, 213 қўлёзма нусхани ўқиб кўрмаган ёки хато ўқиган бўлиши мумкин. 12561 қўлёзма нусхани эса умуман кўрмаган, ваҳоланки, диссертация ёзилган вақтда 12561 қўлёзма нусха Шарқшунослик институтида бўлган. 9494 қўлёзма нусхада эса дебочадан сўнг бу тазкирани ёзишдан мақсад, ёзишни ким таклиф этганлиги ҳақида, Лаффасий томонидан ”Хоразм диёрининг Хева давлат музейининг директури Кваркиянким, асли Озарбойжонлидур. Ул киши бир куни ман фақир шикаста кўнгулни чақириб, мурувват ва марҳаматлар қилиб дедики: ”Эй биродар ва эй дилхаста, замона адабиётчиларининг гавҳарисанким, ҳозирда санинг фаҳму идрок ва фаросатлиғ замиринг хушдур. Чунончи хонлиғ даврида ўткан адабиётчи шоирларнинг таржимаи ҳолларидин нуктадонлиғ қилиб, аларнинг ҳолларидин бир тўплам вужудга келтуруб китобат қилсанг, сандин бир ёдгор ва нишона бўлуб қолар эди. То ким замон адабиёт суювчилари манфаатланиб сани ва мани ҳам ёд этиб турарлар”, деб амр қилиб маслаҳат берган сабабли, гарчи қудратим етмаса ҳам онинг илтимосин рад қила билмай, иқтидорим етканча Хевада ўткан шоирларнинг баъзи бир қардошлар ва қарт кишиларнинг ёрдамлари билан, ҳамда Хоразм тарихшуносларининг маълумотлариға суяниб, ушбу тўпламға Хева шоир ва адабиётчиларининг аҳволлари деб тасмия бердим...[5.2a]”, деб ёзилган ва бу берилган маълумотлар бошқа бирорта қўлёзмада йўқлиги билан аҳамиятлидир.

Хулоса қилиб айтганда, “Тазкираи шуаро” қўлёзма нусхаларини ўрганишимиз жараёнида асарнинг ёзилиш сабабидаги фарқлар шуни курсатдики, аввало, муаллиф дастлабки қўлёзмага кейинчалик баъзи қўшимча ва тузатишлар киритган. Иккинчидан, мазкур қўлёзмалар кейинчалик котиблар томонидан кўчирилганда айрим қисқартиришларга йўл қўйилган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Самандарова С. XX аср ўзбек тазкиралари. 13-15, 53-54-бетлар.
2. Самандаров С. Лаффасий тазкираси ва унинг қўлёзмалари. 26-бет.
3. ЎзР ФА Шарқшунослик институти 12561 рақамли қўлёзма нусха, 5а, 103 а варақлар.
4. ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи 213 рақамли қўлёзма нусха 16, 26 варақлар.
5. ЎзР ФА Шарқшунослик институти 9494 рақамли қўлёзма 2а варақ.
6. https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4818
7. https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4819
8. https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4836

9. https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2375
1. Turopova, P. (2020). Shoirlari bor el yashar. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5427
  2. Turopova, P. (2020). Ona Vatanga mehrim. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5428
  3. Turopova, P. (2020). She'riyat va sadoqat malikasi. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5430
  4. Turopova, P. (2020). Sehrli dunyoga sirli sayohat. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5431
  5. Turopova, P. (2020). Ma'naviyat–ma'rifat kaliti. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5429
  6. Turopova, P. (2020). Qaytar dunyo. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5433
  7. Turopova, P. (2020). Alisher Navoiyning xayolot dunyosi. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(43)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5434
  8. Turopova, P. (2020). Adabiyotda ayol madhi. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5435
  9. Turopova, P. (2020). Alisher Navoiy “Xamsa”sida fantastika ko'rinishlari. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5437
  10. Turopova, P. (2020). Jizzaxlik ijodkorlar asarlarida 1916 yildagi qo'zg'olonlar bilan bog'liq o'rinlar. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5438
  11. Turopova, P. (2020). Jomiyning “Bahoriston”i-axloqiy tarbiya manbai. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5440
  12. Turopova, P. (2020). Shahlo Ahrorova she'riyatida Vatan tahlili. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5442
  13. Turopova, P. (2020). Sharof Rashidovning publitsistikasida adabiy-estetik ideal. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5465
  14. Turopova, P. (2020). Sharof Rashidovning Jizzax qo'zg'oloniga bag'ishlangan “Ravshan” dramasi talqinlari. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(45)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5467
  15. Turopova, P. (2020). Hamid Alimcan Eserlerinde Edebi-Estetik İdeal Kategorisi. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5469
1. Soatova, N. (2020). Muqimiy “Sayohatnoma” siga sayohat . *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(56)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4652
  2. Soatova, N. (2020). “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida fuzalolar talqini. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(51)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5025
  3. Soatova, N. (2020). Navoiy idealidagi shoh, yoki komil mamlakat rahbari. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(51)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5027
  4. Soatova, N. (2020). “Farhod va Shirin” dostoni va “O'tkan kunlar” romanining qiyosiy tadqiqi . *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(55)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4668
  5. Soatova, N. (2020). Badiiy adabiyotda an'anaviylik va novatorlik. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(45)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5357

6. Soatova, N. (2020). Shuhrat she'riyatida xalq ohanglari. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(09), 5*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2683
7. Soatova, N. (2020). Shuhrat she'riyatida xalq ohanglari. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(09), 5*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2683
8. Soatova, N. (2020). Satirachilikda an'ana va izdoshlik. *Архив Научных Публикаций JSPI, 22(1)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2094
9. Soatova, N. (2020). Sakkokiy hayoti va ijodini o'rganilishi haqida. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(45)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5366
10. Soatova, N. (2020). "Shuhrat hayoti va ijodi" mavzusiga doir texnologik xarita. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(09), 3*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2673
11. Soatova, N. (2020). Adabiyot darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(09), 5*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2677
12. Soatova, N. (2020). "Shinelli yillar" romanida vatanparvarlik va insoniy tuyg'ularning aks etishi. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(09), 4*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2684
13. Soatova, N. (2020). Yuksak huquqiy madaniyat asosi-huquqiy tarbiya. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(67)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3626
14. Soatova, N. (2020). Ustozga ehtirom. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(53)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4736
15. Soatova, N. (2020). Munaqqash tuyg'ular sehri. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(55)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4662
16. Soatova, N. (2020). "Ruboiylarida aks etgan hayot". *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(67)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3620
17. Soatova, N. (2020). Qo'qon adabiy muhitida Amiriyning tutgan o'rni. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(54)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4739
18. Soatova, N. (2020). Tarixi anbiyo va hukamo" asarida payg'abarlar ta'rifi. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(48)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5158
19. Soatova, N. (2020). Oybek ijodini o'rganish xususida mulohazalar. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(55)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4660
20. Soatova, N. (2020). Alisher Navoiyning tasavvuf va komil inson haqidagi qarashlari. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(56)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4657
21. Soatova, N. (2020). She'riyatga ilhom baxsh etgan muhabbat. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(63)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3615
22. Soatova, N. (2020). "Ruboiylarida aks etgan hayot". *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(67)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3620
23. Soatova, N. (2020). Adabiyot darslarini YaPT asosida tashkillashtirish. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(67)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3621
24. Soatova, N. (2020). Shuhrat lirikasida badiiy ifoda tasvir vositalari. *Архив Научных Публикаций JSPI, 1(63)*. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3630